

experimenty v SSSR, že sovietska výchova, poznajúc ich nedostatky, »celkom vedome sa vracia k starým pedagógom: ku Komenskému, k Rousseauovi, k Pestalozzimu, k Fröbloví, k Herbartovi a i. a nadväzuje na ich progresívne pedagogické idey«. Z toho vyplýva i poučenie pre orientáciu našej pedagogiky. Po stránke formálnej možno autorovi vyčítať nejednotné a nepresné uvádzané citovanie prameňov, ktoré v prípadnom ďalšom vydaní bude sa musieť opraviť.

Ludovít Bakoš

PhDr. Jozef Dieška, Kritický či intuitívny realizmus.

Vydalo Slovenské nakladateľstvo v Bratislave 1944, strán 143, cena 75 Kčs.

V prvej časti zdôrazňuje autor oprávnenosť noetiky ako samostatnej vedy a vysvetľuje jej význam a úlohu. Túto úlohu chápe trochu príliš široko, keďže definuje noetiku ako teóriu pravdy (D 19).^{*} Na verifikáciu veľkej väčšiny výrokov (napr. výroku: »Elektrón nesie najmenší známy náboj elektrický«) treba viac ako noetické úvahy, musíme tu už aj kritériá, vzaté z logiky i priamo z prírodných vied.

Ďalej autor veľmi správne konštatuje a dokazuje odklon moderných filozofických smerov od idealizmu a príklon k realizmu.

V druhej a tretej časti podrobuje Dieška kritike smer kritického realizmu v niektorých jeho odtienkoch. So značným rozhladom a na mnohých miestach s veľkou presnosťou odhaľuje chyby týchto smerov. Poukazuje napr. na nesprávnosť tvrdenia, že rozpor subjekt—objekt je neriešiteľný a že je apóriou noetiky (D 38, 40, 43), odkrýva polovičatosť rozdeľovania kvalít na primárne a sekundárne a upozorňuje na sklon niektorých kritických realistov zabídať do idealizmu (D 104—105).

Tu však nachádzame podstatnú medzeru — chýba rozbor dialektického materializmu, ktorý tiež uznáva existenciu reálneho sveta a hlása sprostredkovanosť poznania a patrí tým podľa vymedzenia samotného autora k smeru kritického realizmu. Je, pravda, pochopiteľné, že v čase, keď autor písal svoju štúdiu, neboli naporúdzi novšie pramene o tejto náuke, no jednako len nie je možné takú významnú filozofiu — hoci ju aj neuznávam — zanedbávať natoľko, že sa jednoducho vyhlási, že »celá súčasná ruská filozofická literatúra stojí na stanovisku poznávania bezprostredného« (D 26).

Práve v dialektickom materializme by bol autor našiel aj dôvody pre uznanie reálneho sveta ako nevyhnutnej pracovnej hypotézy, a to dôkazy nevyplývajúce zo samej noetiky, práve tak ako podobné zdôvodnenie kauzality a z nej vyplývajúcej možnosti postupne presnejšej adekvácie subjektívneho poznania k objektívnym procesom bez najmenšieho nebezpečenstva, že prejdeme do idealizmu. Alebo by bol aspoň musel aj tieto vývody vyvracať. Pravda, nemožnosť dôkazu existencie reálneho sveta a dôkazu kauzality zo samotnej noetiky vystihuje autor správne. (D 66, 81, 87—88, 93, 99, 101—103.)

Hlavná časť štúdie je štvrtý diel, v ktorom autor dokazuje správnosť svojej (a Losského) tézy, že pri poznávaní vstupuje objekt do vedomia priamo v pôvodine.

* Citáty z Dieškovej štúdie označujem [D] s číslom stránky. Keďže však autor veľmi často sa dovoľáva filozofie Losského, ktorú predkladá ako dokázanú a neodškriepiteľnú, hoci ju nevysvetľuje systematicky, musím miestami citovať aj Losského knihu »Absolútne kritérium pravdy« (MS, 1945). Tieto citáty značím [L] s číslom stránky.

Pojmy subjekt, objekt a vedomie chápu sa tu, pravda, celkom v poňatí Losského, ktoré autor systematicky nepodáva, čo však by nebolo nijakým nedostatkom, keďže sa pritom vždy odvoláva presnou citáciou na príslušné spisy svojho majstra.

Subjektom rozumie sa podľa Losského filozofie nadhmotný, nadpriestorový, nadčasový faktor — »ja« (D 113, 132). Pojem nadčasovosti vykladá Losskij výslovne ako absolútnu nezávislosť na čase, teda nie len azda večnosť [L 33]. (To isté platí aj o pojme nadpriestorovosti.) To, čo sa v subjekte deje, si subjekt sám vytvára. Je to, pravda, dosť ťažké pochopiť — ak si nadčasový faktor niečo vytvára, tým sa jednako len akosi zúčastní na plynutí času, od ktorého musí byť absolútne neodvislý. Subjekt, ktorý si čosi vytvoril — hoci aj sám v sebe — sa predsa líši od subjektu, ktorý si to ešte nevytvoril, čím v ňom samom nastala časová zmena. (Čas sa pritom očividno pokladá za samostatne existujúcu entitu a tiež akosi za absolútny.) Poukaz na pamäť nie je jasný. Keby ozaj bol subjekt nadčasový, musel by byť schopný spomenúť si aj na veci, ktoré sa staly pred zrodením tela, v ktorom práve je, a to tým skôr, že sa dokonca tvrdí, že aj také veci sú vo vedomí (či v podvedomí) obsiahnuté. Bohužiaľ musíme priznať, že subjekt takúto schopnosť nemá.

Práve tak je nejasný pojem nadpriestorovosti. Zasa poukaz na to, že vidím (a vôbec vnímam) aj veci veľmi vzdialené, je čudný, veď nad určitú vzdialenosť už vôbec nevnímam, nehľadiac na to, že tu hrajú dôležitú úlohu aj iné faktory fyzikálne, napr. nepriezračnosť prostredia a pod., ktoré sú tiež priestorové.

Z celého je jasné, že obyčajným spôsobom tieto pojmy chápať nie je možné, ide tu o akési mystické vzťahy, aké ostatne Losskij aj pripúšťa. Obyčajnému chápaniu je vôbec ťažko porozumieť, čo vlastne značí pojem existencie, ak v nej nie je zahrnutý aj pojem času a priestoru.

Okrem subjektu existuje prirodzene aj objekt, od neho neodvislý. Objektom sa rozumie všetko, čo vieme poznať, teda nielen veci časové a priestorové, ale aj psychické, ktoré vraj sú iba časové a nie priestorové. Objektom sú aj pojmy abstraktné, napr. matematické vzťahy.

No existuje ešte aj ďalšia ríša, a to je vedomie. Nie je iba »moje vedomie«, resp. »vedomie určitého subjektu«, ale je aj »vedomie vôbec«, ktoré je nadindividuálne [D 116, L 41]. Dieška, ktorý dokonale ovláda Losského filozofiu, zabudol tu — či azda neuznal za potrebné — vysvetliť, že toto vedomie má akési dve fázy — podvedomie a vlastné vedomie [L 37—39]. Skfsajú tak zdanlivé nejasnosti; raz sa hovorí, že všetko už je vo vedomí, druhý raz, že subjekt do vedomia vnáša objekt [D 117—119]. (Ostatne robí to tak aj sám Losskij.)

V tomto podvedomí podľa Losského [L 39—40] je obsiahnutý práve tak subjekt aj objekt, t. j. všetko, čo len môžeme poznať. Podvedomie nie je však azda akousi platónovskou ríšou ideí, keďže objekty tam skutočne sú v origináli, teda so svojou časovosťou, resp. aj priestorovosťou. Nie je však ani nijaké zdvojenie objektu — raz je v reál. svete, raz v podvedomí; je to zasa metafyzický vzťah, »imanencia všetkého vo všetkom«, »koordinácia subjektu a objektu«, ktorú nie je možné nijako vysvetliť, ktorú treba iba akosi zažiť, ako hovoriajú intuicionisti. Pripomína to zďaleka Jungovo kolektívne podvedomie, či niektoré náuky teozofické.

Keď subjekt poznáva dajaký objekt, značí to, že naň uprie pozornosť a tak ho vnesie z podvedomia do vedomia.

Práve pri tomto akte poznania dostáva sa intuitívny realizmus do najväčších nejasností. Ako základná téza sa tu tvrdí, že poznávame veci také, ako ozaj sú, v ich dôvodine (hoci inde Losskij tvrdí, že vnesenie do vedomia ešte neznačí poznanie,

[L 48], čomu už vôbec nerozumiem), teda také, aké sú. Tak sú aj v podvedomí prítomné a tak ich subjekt vnesie do vedomia, kde sa s nimi spojí. Objekt sám však prítom nie je príčinou tohto poznania. Priznáva sa, pravda, že z objektu vychádzajú akési popudy [D 79, 118, L 42], no tie sú iba upozornením pre subjekt, aby zámerne venoval svoju pozornosť objektu a preniesol ho z podvedomia do vedomia. Príčinou poznania je teda výlučne subjekt, ktorý je prítom absolútne slobodný [D 110—111, L 36]. Nijako sa nerozoberá okolnosť, že niekedy je tento popud taký energický, že preda len akosi *donúti* subjekt, aby ho vnesol do vedomia — napr. pri veľmi prudkom osvetlení. Práve tak sa nehovorí o pozoruhodnom fakte, že je mnoho objektov, ktoré subjekt nikdy nedokáže vnieť do vedomia — rozhodne už nie v ich pôvodine — pokiaľ ho nejaký popud na ne neupozorní, hoci aj ich samá existencia vo vedomí je. Pre mňa je to napr. Peking, pre všetkých ľudí odvrátená strana mesiaca.

No aj tam, kde takéto popud riadne príde a kde teda subjekt na jeho upozornenie vnesie objekt do vedomia, nie je jasné, čo značí poznanie v origináli.

Potom napr. ten, kto takto vnesie do vedomia kocku cukru, musel by si ju uvedomiť ako konglomerát kryštalickej útvary, pravidelne zostavených zo složitých molekúl cukru, ktoré samy sa zasa skladajú z veľkého počtu atomov uhlíka, kyslíka a vodíka v presnej konfigurácii. Atomy by musel poznávať zasa ako složité systémy, kde okolo jadra krúžia elektróny v presne poznaných vzdialenostiach a s presne určenými rýchlosťami. Ba keď veríme modernej fyzike (aj to je preda tiež poznanie a dáva objektívnu istotu), musel by takéto človek poznávať aj hmotné častice súčasne ako kompuskule a súčasne i vlnenie, ba súčasne poznávať ich polohu aj rýchlosť čo, ako sa vidí, už vôbec nie je možné. Nuž pochybujem, že by kocka cukru nikomu takto vstupovala do vedomia — hoci by to bol aj fyzik, ktorému sú všetky tieto vzťahy a pojmy zvyčajné.

Alebo ma napríklad upozorní červená plocha a ja ju vnesiem z podvedomia, kde tiež bola červená, do vedomia, kde ju teda tiež poznám ako červenú. No stačí trochu zoslabiť osvetlenie a táto plocha vstúpi do môjho vedomia ako čierna. Aká je teda vo svojej pôvodine?

Dieška, pravda, ma tieto námietky už vopred odpovedá. Plocha sa mi pri slabom osvetlení ozaj javí ako čierna, ale to je pod vplyvom vonkajších faktorov [D 70] (na inom mieste pri analogickom prípade hovorí, že takéto zmeny vnáša do vedomia subjekt [D 72, 94—95]). Dokazuje to vraj iba, že vnímame veci zasa len také, aké ozaj sú, no nie izolované, ale v spojitosti s celým okolím. To teda značí, že táto plocha v jednom okolí je červená, v druhom je čierna. Keďže pripúšťam reálnu existenciu plochy, neodvislú od subjektu, musím pripustiť, že táto plocha ozaj aj nejaká je, nielen že sa nejakou javí, že napr. jej povrch má určitú štruktúru, ktorá niektoré vlnové dĺžky svetla odráža a iné pohltí, a keďže táto plocha vstupuje do môjho vedomia taká, aká ozaj je, mal by som priamo poznávať túto štruktúru, a nie farbu. No takto akiste nikomu do vedomia nevstúpi, ba, hádam, väčšina ľudí, teda vlastne subjektov, ktorí si ju v niesli do vedomia, vôbec o týchto vzťahoch a faktoch nič nevie. K takýmto dôsledkom dospievame až podrobnou, namáhavou a složitou kritikou nášho poznania a nikdy nie priamo a bezprostredne.

Ostatne sám Dieška (aj Losskij) uznáva, že naše poznanie sa skladá len z akýchsi čiastočných originálnych a priamych poznání, ktoré sú ešte k tomu skresľované subjektívnymi dodatkami, a že si ich namáhavo musíme skladat a očisťovať od subjektívneho mánosu a tak iba dostať poznanie v pôvodine [D 72, 120, L 49], no prítom sa neprestajne tvrdí, že objekt vstupuje do vedomia v origináli, taký, aký ozaj je!

Vcelku vyznieva celá náuka intuitívneho realizmu takto: Do vedomia vstupuje objekt v pôvodine, taký, aký ozaj je. No jednako ho len nepoznávame priamo v origináli, ale musíme napred toto poznanie očistiť od subjektívnych doložiek a složiť ho do príslušných celkov, čiže previesť na ňom kritiku. No napokon predsa len dostávame zasa objekt v origináli, čiže objektívnu pravdu. Keď teda pripustíme aj poznanie pomocou prírodných vied, dôjdeme napr. k poznaniu kocky cukru tak, ako sme to v predchádzajúcom opisali. Ale zaručuje nám to istotu, že kocka tak aj naozaj vyzerá? Ako poznám, že som už vylúčil všetky subjektívne prídavky, že som složil časti do správneho celku? Veď skúsenosť nás učí, že vždy po čase musíme každé takéto poznanie dopĺňať a opravovať podľa nových a nových objavov.

Už skôr by sa azda mohlo hovoriť o objektívnej istote so stanoviská intuitívnych realistov pri poznávaní pomocou intuície intelektuálnej, napr. pri poznávaní matematických vzťahov. No aj tu nás skúsenosť učí, že i toto poznanie musíme niekedy dopĺňať a opravovať, napr. v teórii množín, ktorú bolo treba celú prebudovať, aby sme sa vyhli antinómiám.

Celé učenie intuitívneho realizmu podľa Dieška spočíva teda v tom, že sa z istoty subjektívneho poznania (ktorá, pravda, nik nepopiera), usudzuje na objektívnu istotu a pravdivosť. Je k tomu vedené — proti všetkej vedeckej skúsenosti — metafyzickou náukou Losského, ktorá sa opiera s jednej strany práve zasa len o túto istotu, čo je jasný circulus vitiosus, s druhej strany o akúsi mystickú istotu, že to práve tak je.

Je jasné, že tomu, kto takú absolútnu vnútornú istotu má, musíme na ňu priznať právo, no musí aj on zasa uznať, že nie je každý na takéto mystické nazeranie metafyzických skutočností uschopnený a právom si žiada aj dôkazy iné.

Stanislav Felber

Filozofický zborník.

Vydáva Matica slovenská v Turč. Sv. Martine. Dvojité ročník VI. a VII. 1946, č. 1.

1. V úvode redakcia určuje program Filozofického zborníka, ktorý vidí v akejsi »syntéze« protikladných filozofických smerov v našom filozofickom živote, ktorá je vraj hlavnou úlohou filozofie. Nie je dosť jasné, čo sa touto syntézou myslí, akiste nie akési splynutie všetkých možných svetonázorov do jediného, veď je ozaj ťažko si predstaviť syntézu napr. kresťanského svetonázoru, Losského teozofie a pozitivizmu! Oveľa zdravšia je, hádam, voľná diskusia a vzájomné ujasňovanie problémov tak, ako to v jednom z článkov spomína S. Š. Osuský.

Treba priznať, že redakcia má pravdu, keď tvrdí, že odvážne uverejňovala v minulých ťažkých siedmich rokoch aj články, namierené priamo proti ideológii tzv. »Slovenského štátu«, no jednak len treba aj priznať, že sme vo FS čítali aj práce veľmi oduševnené pre režim, ba aj politicky útočiace na vlastných spolupracovníkov.

2. Prvou štúdiou v prvom diele čísla je článok S. Š. Osuského »Filozofia Ondreja Plachého«, v ktorom autor so zvyčajnou dôkladnosťou a kritičnosťou rozoberá názory Plachého a prináša tak veľmi cenný príspevok k dejinám slovenskej filozofie, dosiaľ tak málo podrobne spracovanej.

V »Kritike filozofických smerov v estetike« rozoberá Losskij so stanoviska svojej hmlistej mystiky a zvyčajne nejasným štýlom niektoré smery estetiky.

P. Gula prispel štúdiou »Vývin vedy a vznik problematiky typu«, v ktorej načrtáva vývin pojmu typu a zdôrazňuje jeho užitočnosť, ba nevyhnutnosť.